

ӘОЖ 343.14

**ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМНІҢ ТЕРРОРИЗММЕН ЖӘНЕ
СЕПАРАТИЗММЕН ӨЗАРА АРАҚАТЫНАСЫ**

Асылбекұлы Абылайхан

assylbekuly.abylaikhan@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Заң факультеті

«Халықаралық құқық» мамандығының 2 курс студенті,

Нұр-Сұлтан қаласы, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – з.ғ.к., доцент Мұратханова М.Б.

Халықаралық терроризм, сепаратизм, экстремизм, оның ішінде діни экстремизм халықаралық қауымдастыққа және жалпы адамзатқа қауіп төндіріп отырған келеңсіз құбылыстар болып табылады. Олар құқық тұрғысынан қылмыстар деп дәрежеленеді. Аталған қылмыстар халықаралық

сипаттағы қылмыстар болып табылады. Әмбебаптық, аймақтық, екіжақты мемлекеттераралық шарттарда қылмыстар болып танылып, мойындалады.

Халықаралық қылмыскерлікпен күресу мәселелері халықаралық қылмыстық құқық ғылымы бойынша зерттеледі. Терроризм, сепаратизм және діни экстремизм құбылыстары халықаралық құқық жүйесінде қалыптасуы мен дамуының тарихи негіздері әр қилы, бір жағынан бір-біріне біршама ұқсас деуге болады. Көптеген тарихи, ғылыми, сонымен бірге қасиетті жазба кітаптардың мәтіндерін зерттегенде, жоғарыда аталған терминдердің тікелей айтылмаса да, аталмыш құбылыстардың өз уақыттарында белгілі бір тарихи үрдістерде қалыптасып әрі дамып келгендігі анық.

Ең әуелі терроризм, сепаратизм және діни экстремизм ұғымдарын қазіргі уақытта халықаралық шарттардағы құқықтық анықтамалары контекстінде талдау қажет. БҰҰ аясында қабылданған әмбебаптық халықаралық құқықтық актілердің ешқайсысында, әсіресе терроризмге қатысты конвенцияларда, халықаралық терроризмнің құқықтық анықтамасы көрсетілмеген. Тек халықаралық терроризмнің әр түрі бойынша арнайы конвенциялар қабылданған. БҰҰ Бас Ассамблеясы 1994 жылдың 9 желтоқсанында 49/60 резолюцияны қабылдады. Халықаралық терроризмді жою туралы Декларация атты факультативтік актінің кіріспесінде халықаралық терроризмнің барлық түрлері мен құбылыстары, тікелей немесе жанама тұрғыдан мемлекеттердің қатысуымен, терроризмнің іс-әрекеттері ешқандай жазығы жоқ адамдардың өміріне қауіп төндіруде немесе оларды өлімге ұшыратуда, халықаралық қатынастарға қатерлі салдары болуда, мемлекеттердің қауіпсіздігіне қатер төндіруде, сонымен қатар көптеген аймақтарда террористік актілер шыдамсыздық немесе экстремизм негізінде жүзеге асуда деп көрсетілген.

2000 жылы 28 тамызда БҰҰ Бас Ассамблеяның 55-інші сессиясында, БҰҰ Бас Ассамблеясының алтыншы комитетінің ұсынысы бойынша, 166 п. күн тәртібінде «Халықаралық терроризмді жоюдың шаралары» атты жоба қарастырылды. Бұл жобада халықаралық терроризммен күресуді жалпы қамтитын арнайы халықаралық шартты дайындау туралы ұсыныс жасалған болатын. Алайда осы күнге дейін бұл шарттың мәтіні расталғанмен, оған мемлекеттердің ресми өкілдері арқылы қол қойылған жоқ. Бірақ бұл шарт жобасының назар аударуға тұрарлық тұстары жоқ емес. Олай деп тұжырымдама жасауымыздың себебі, тұңғыш рет осы жоба негізінде халықаралық келісім тәжірибесінде терроризмнің құқықтық анықтамасы берілген. Сондай-ақ осы конвенцияның кіріспесінде үш бірдей қысқаша анықтамалар көрсетілген. Мысалы, солардың бірі мына мазмұнда жазылған: «терроризм актілері әлемдегі барлық оның белгілі түрлерінде ... еш кінәсіз адамдардың өміріне қауіп төндіреді немесе олардың өліміне әкеліп соғады, негізгі құқықтарға қауіп тудырады және адами тұлғаның абыройына шындығында қауіп келтіреді».

Сонымен, әмбебап шарттардың (бұл, дәлелдеп айтқан кезде 13 конвенция және қосымша 3 хаттама) ешқайсысында терроризмнің

толыққанды құқықтық анықтамасы жоқтың қасы деуге болады. Тек соңғы талданған жобада ғана оның жан-жақты қамтылған анықтамасы болмаса да, ішінара түпнұсқасы берілген.

Жалпы халықаралық шарттардың мәтінінде терроризмнің мына элементтері келтіріледі: жекелеген тұлғаларды немесе ұйымдарды, мемлекетті немесе мемлекеттерді, өкіметті немесе халықаралық ұйымдарды қандай бір іс-әрекетті жасауға немесе одан бас тартуға мәжбүрлеу; ірі экономикалық зиян келтіру, ірі жоюларды жүргізу, кепілдікке алу, әуе және теңіз кемелерді, стационарлық платформаларды басып алу, қоғамдық және мемлекеттік түрлі объектілерге елеулі зардап келтіру, халықаралық персоналдарға (жеке лауазымды тұлғаларға) қарсы бағытталған қылмыстар, халықаралық ынтымақтастыққа кедергі келтіру, мемлекеттердің дипломатиялық қатынастарына қауіп төндіру, халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікке және мемлекеттердің аумақтық мызғымастығы мен қауіпсіздігіне қауіпті тудыру және тағы да басқа жағдайлар.

Әрине, терроризмнің бірнеше түрлері болғандықтан, сонымен қатар ғылыми зерттеулерде осы әлеуметтік-саяси және криминалдық құбылыстың дефинициясын (анықтамасын) айқындау әзірге күрделі мәселе болып табылады. Кейбір ғалымдар оның күрделілігі мына екі жағдайдан туындайды деп есептейді: біріншіден, террористік құбылыстарды бағалау жолдарының саясилануы мен идеологиялануы; екіншіден, барлық кең спектр тұрғыдағы террористік құбылыстарды бір қалыпты шеңберде біріктіріп, анықтау мүмкіндігі болмауы, өйткені уақыт өткен сайын терроризмнің формалары мен тактикалары трансформацияға, яғни өзгеруге ұшырауда.

Ғылыми айналымда терроризмді айқындаудың 200-ден астам анықтамасы кездеседі. К.З. Алимов терроризмді анықтаудың қиындығы мына негізгі төрт мәселеге байланысты деп есептейді. Біріншіден, уақыт өткен сайын терроризмнің анықтамалары өзгеруде, екінші дүниежүзілік соғыстан кейін терроризмнің «жаңа» формалары мен түрлері туындады және осы күнге дейін жалғасуда. Екіншіден, «террорист» термині келеңсіз ярлық болып табылады және оны қолдану – бұл саяси акт, сондықтан оның қауіпті салдары бар. Үшіншіден, терроризм әртүрлі мемлекеттік шенеуніктер, жазушылармен, журналистермен «анықталады», өйткені олардың мәселенің күрделігін түсінуге мүмкіншілігі немесе қалауы жоқ. Төртіншіден, көптеген қарама-қайшы тарихи, саяси, әлеуметтік, философиялық және құқықтық анықтамалар баршылық. Осының барлығы аталған терминнің дәл мәнін және оның қолдану жолын қиындатады [1, 303].

Біріккен Ұлттар Ұйымы мен осы ұйымның Бас Ассамблеясының құзыреті шеңберінде қабылданған халықаралық әмбебаптық және факультативтік актілерде, Еуропалық Одақ пен Еуропа Кеңесі ұйымдары аясында қабылданған халықаралық құқықтық актілер, сонымен қатар ТМД, ШЫҰ және басқа да халықаралық аймақтық ұйымдар қарамағында қабылданған халықаралық-құқықтық актілерде «халықаралық терроризм» терминіне қатысты толыққанды құқықтық анықтама әлі де жасалынған жоқ.

Бұған қарамастан, «халықаралық терроризм», «терроризм», «сепаратизм» және «экстремизм» деп аталынған барлық құбылыстарды, оның ішінде «діни экстремизм» терминдеріне қатысты құқықтық анықтамаларды беруші ғалымдардың ой-пікірлері мен тұжырымдарына талдау жасаған дұрыс деп санаймыз.

Германияның белгілі криминалист ғалымы А. Пфаль-Траубергер терроризмнің міндетті компоненттері мыналар болуы тиіс деп есептейді: саяси мақсаттың болуы, қорқытуы үшін зорлықтың мақсатты бағытталуын, ұйымдық құрылымның болуын және террористік іс- әрекеттер субъектілерінің қоғамнан ажырауы [1, 300]. Саяси мақсат терроризмнің тек бір ғана міндетті компоненті деуге болмайды. Себебі кейбір террористік ұйымдарда саяси мақсаттардан гөрі, әсіресе діни, сепаратистік және этникалық мақсаттар басымдау болып келеді.

Ресейлік ғалым Л.А. Моджорян терроризмге мынадай құқықтық анықтама береді:

«Терроризм – бұл белгілі саяси нәтижелерге жету мақсатында, мемлекеттік құқықтық тәртіпті тұрақсыздандыруға және қаламаған мемлекеттік пен саяси тұлғаларды жоюға бағытталған жеке тұлғалардың, ұйымдардың немесе өкіметтік ұйымдардың жүзеге асырған зорлық актілері» [1, 304]. Бұл анықтамадағы террорлық актілердің субъектілері негізінен дұрыс анықталған. Алайда автор тек екі объектіні ғана тілге тиек етіп көрсетеді. Сонымен бірге тек саяси мақсатқа жету деген ұғымды ғана қолданады. Одан басқа мақсаттардың бар екендігі де ресейлік ғалымның көзқарасында көрініс таппаған.

Тағы бір Ресей ғалымы В.П. Емельянов терроризмге өзіндік анықтамасын мына мазмұнда береді: «Барлық терроризм – бұл әскери немесе саяси зорлықтың актілері емес, тек қылмыстық зорлықтың актілері, тіпті іс-әрекеттерінде саяси мотивацияның болуы террористерді саяси күшке айналдырмайды, өйткені кез келген ұйым тұрғылықты халықтың кең ауқымына өздерінің іс-әрекеттерімен танылғанда ғана саяси ұйым болып табылады» [1,304]. Бұл ғалымның ұйымның саясылығы жөніндегі ойымен келісуге болады. Бірақ оның терроризм саяси акті болып табылмайды делінген пікірімен келісуге болмайды, себебі терроризм формалары мен түрлері әртүрлі болып келеді, тіпті мақсат мен мотивациялары да басқаша болады. Яғни, айтпағымыз, саяси терроризм – саяси зорлықтың қайнар көзі.

Ресейлік ғалымдарға қарағанда америкалық бірқатар ғалымдар терроризмге анықтама беруден гөрі, оған сипаттама беру оңай деген көзқарасты ұстанады [1, 304]. «Терроризм - күрделі, динамикалық және көпжоспарлы болып келеді», - деп санайды А.В. Змеевский пен В.Е. Тарабарин. «Ол құқықтық тұрғыдан басқа, психологиялық, тарихи, техникалық және басқа да мәселелерді қамтиды» [1, 304].

Ендігі кезекте «сепаратизм» (фр. «separatisme», лат. «separatus» – бөлектеу) делінген ұғымға құқықтық анықтама беруден бұрын, әуелі оның қалыптасу мен даму тарихынан бастаймыз. Америкалық саясаттанушы Д.

Горовиц сепаратизмге ірі мемлекеттің құзыретінен топтың және бір бөлігі болып табылатын аумағының шығуы деп анықтама береді. Бұл сепаратизмнің ирредентизмнен айырмашылығын көрсетеді. Ирредентизм дегеніміз –«этникалық жақын» мемлекетке этникалық туысқан тұрғындардың және олардың аумағымен бірге қосылуға ұмтылуы [3, 1].

Ресейлік тарихшы ғалым С. Бирюковтың пікірінше, саяси-құқықтық құбылыс болып табылатын сепаратизм «тәуелсіздік» ұғымымен тығыз байланысты. Өйткені «тәуелсіздік» ұғымының мәні мен мазмұнынан ұлттық-мемлекеттік құрылымы мәселелеріне байланысты қарама-қайшылықтары көрінді [3, 1].

Былайша қарағанда «сепаратизм» ұғымына ұқсас «этникалық негіздегі терроризм» ұғымы бар. Алайда екеуінің құқықтық ерекшеліктері мына жағдайларға байланысты болады. Сепаратизмнің ең басты мақсаты – белгілі бір мемлекетте орналасқан бір этникалық халықтың өздерінің тұрған жерлерін бөліп алып, жеке мемлекет орнату. Ал этникалық негіздегі терроризмнің ең басты мақсаты - өзіне жақын орналасқан «этникалық негізі туыс» тәуелсіз мемлекетке бірігуге ұмтылуы. Ақиқатында, сепаратизм белгілі бір мемлекет аумағында аталмыш сипаттағы іс-әрекеттерге үгіттейді. Мысалы, қазіргі таңда Қытай Халық Республикасында белгілі «Шығыс Түркістан» сепаратистік ұйымы мен Тибеттік сепаратистік ұйым, Индонезиядағы Батыс Ириана тұрғындары, Ачеха және Шығыс Тимор, Шығыс Пәкістандағы бенгальдықтар, Үндістанның солтүстік-шығысындағы көптеген сепаратистік қозғалыстар, Пенджаб сикхтері, Ирак, Иран, Сирия мен Түркиядағы сепаратистік ұйымдар, сонымен қатар көптеген Африка құрлығындағы мемлекеттер ішіндегі сепаратистік ұйымдар осындай идеология мен тактиканы ұстанады. Ал этникалық негіздегі терроризмнің іс-әрекеттері салдарынан екі мемлекет немесе бірнеше мемлекеттер зардап шегеді. Егерде этникалық туыс мемлекет басқа мемлекеттегі этникалық негіздегі террористік ұйымды немесе сепаратистік ұйымды қолдайтын болса, онда сол мемлекеттер арасындағы халықаралық қатынасқа кері әсерін береді. Сепаратизм мына эволюциялық тізбекпен қалыптасып әрі қарай дамиды: радикалды сепаратизм – экстремистік сепаратизм – террорлық сепаратизм.

Н.С. Беглова: «Халықаралық терроризм – бұл терроризмнің қандай да бір ерекше түрі емес, тек оның сол немесе басқа да мемлекеттің шекарасынан тыс, ішкі терроризмнің жалғасы», - деген ой-пікірді ұстанады [1, 312]. Бұл ой-пікірмен ішінара келісуге болады. Яғни, тек ішкі терроризмнің халықаралық терроризмге ұласуы мүмкіндігі бар екендігін ескерсек ғана. Ал халықаралық терроризм терроризмнің қандай да бір ерекше түрі емес деген оймен келіспеуге де болады. Терроризм кейбір жағдайларда ішкі мемлекеттік сипаттан дами келе халықаралық сипатқа айналады. Әуелі басқа мемлекетте құрылған түрлі террористік ұйымдар басқа мемлекеттерде терроризмді туындатуға септік болып жатады. Бұл тұрғыда халықаралық терроризм де ішкі мемлекеттік терроризмнің туындауына ықпал жасайды деп тұжырым жасауға болады. Қазіргі уақытта осындай сипаттағы халықаралық

террористік ұйымдар әлемде баршылық. Мысалы, ең әуелі Палестинада құрылған «Хизбут- тахрир» партиясы кейін келе, әлемде қырықтан астам мемлекетте әртүрлі деңгейде іс- әрекеттер жасайтын халықаралық террористік ұйымға айналды. Сол сияқты Жапонияда құрылған «Аум Синрике» және басқа да халықаралық террористік ұйымдарды айтуға болады.

Ресей ғалымы И.М. Ильинскийдің пікірінше, террор – бұл өкіметтің (күштің), яғни азшылықтың көпшіліктен артықшылығы, ол «жоғарыдан төменге қарай» жүзеге асады.

«Халықаралық терроризм» - бұл «күштілердің» халықаралық террорына қарсы «әлсіздердің» жауапты реакциясы. Террор және терроризм – «айна тәріздес» құбылыс, бірі басқасын анықтайды. Террор бар жерде, әлбетте терроризм туындайды. Керісінше де солай. Бұл ғалымның еңбегінде «халықаралық терроризмге» мынадай мазмұнда анықтама беріледі:

«Халықаралық терроризм – бұл белгілі бір идеологиялық, діни, ұлттық, экономикалық, саяси немесе әлеуметтік нәтижелерді өздерінің пайдасына шешуге, бір немесе бірнеше мемлекеттердің өкілдерімен басқа немесе басқа мемлекеттерге қарсы, ең әуелі жекелеген тұлғаларды, адамдар тобын немесе барлық тұрғылықты халықтарды қорқыту мақсатында, мотивацияланған заңсыз жауапты зорлықты іс-әрекеттері (олардың ұйымы немесе оларға әрекеттесуі, сонымен қатар қаржылық немесе кадрлік қолдауы)» [4, 242]. Бұл анықтама жалпы геосаяси тұрғыдан берілген. Сол себептен де халықаралық терроризм тек мемлекеттер арасында ғана болады деген түсінікті білдіреді. Сондықтан бұл анықтама осы күрделі құбылыстың құқықтық табиғатын еш ашпайды. Тек оның бір ғана қырын көрсетеді.

Сонымен, мақалада қарастырылған ғылыми тұжырымдамалардың, ой-пікірлердің және анықтамалардың негізгі элементтерін ескере отырып, «халықаралық терроризм» ұғымына кең мағыналы түрде құқықтық анықтаманы мына редакцияда береміз. Халықаралық терроризм – халықаралық қауымдастық шеңберінде халықаралық сипаттағы құқықтық категориялық құбылыс ретінде, барлық терроризм түрлерінің салдарынан, бір халықаралық террористік ұйымның немесе бірнеше халықаралық террористік ұйымдардың әртүрлі террористік идеологиялық мотивацияланған базасында немесе мемлекеттердің тікелей немесе жанама қолдауымен немесе халықаралық қылмыстық ұйымдардың ынтымақтастығы арқылы құрылған, ең шеткі түрлі террористік көзқарастар мен іс-әрекеттердің жақтаушылары болып табылатын, халықаралық шарттар мен ұлттық заңнамалардың талаптарына немесе басқа да негіздердің қағидаларына заңсыз қасақана мотивациялық ниет пен мақсатты ұстанатын, өзіндік мүдделі халықаралық сипаттағы күресті жүргізетін, өзіндік халықаралық тактикалық және стратегиялық мақсаттарына жетуі үшін, әртүрлі идеологиялық-психологиялық күштеу мен әдістермен және қылмыстық тәсілдер мен құралдар арқылы, халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікке қауіп төндіруге, белгілі бір мемлекеттің немесе басқа да

мемлекеттердің жалпы мақұлданған құқықтары мен заңды мүдделерін, кез келген мемлекеттердің азаматтары мен адамдарының өміріне, денсаулығына, құқықтары мен заңды мүдделеріне, тарихи қалыптасқан қоғамдар мен ұлттар, халықтар және этникалық тайпалар мен топтардың ұлттық, этникалық, мәдени, діни, рухани құндылықтарын, халықаралық, аумақтық және басқа да арнайы құрылған халықаралық ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін бұзуға, қылмыстық зардаптар келтіруге, қорқытып үрейлендіруге және тиісті жағдайды жасауға немесе мәжбүрлеуге бағытталған, халықаралық, аймақтық, арнайы құрылған және ұлттық соттардың үкімімен халықаралық террористік ұйымдар деп танылған, мемлекеттің немесе мемлекеттердің не барлық халықаралық террористік ұйымдардың негізгі немесе жалдамалы мүшелерінің халықаралық қауымдастыққа, мемлекеттерге және қоғамдарға халықаралық сипаттағы аса қауіпті іс- әрекеттері болып табылады.

Әлбетте, арнайы халықаралық шарттарда бұл анықтаманы жалпымақұлданған, әмбебаптық жүйеге келтірілген, бірыңғай қолданылатын және құқықтық тұрғыда нақтылай мазмұнда қарастырылып, талқыланатын түпкілікті шешім деп айта алмаймыз. Алайда әртүрлі, саналуан, қарама-қайшы ғылыми көзқарастар мен өзге де белгілі құқықтық анықтамаларды салыстыра келе, сондай-ақ тәжірибелік маңызды ескере отырып осындай кешендік сипаты бар анықтаманы тұжырымдау сөзсіз қажет деп санаймыз. Анықтаманың ғылыми тұрғыдан алып қарағандағы құндылығы мен пәні де осында.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Алимов К.З. Теория международных отношений и международного права, Национальный Университет Узбекистана. - Ташкент: ООО «АЛ-ФАБА-СЕРВИС», 2007. –
2. Вершинин М. Методы вербовки и идеологической работы террористических религиозных движений в Поволжье, на примере «Хизб-ут-Тахрир», - С. 4 // <http://psyfactor.org/lib/vershininhtm>. 2008.
3. Бирюков С. Сепаратизм: идейные истоки, современное состояние, пути преодоления, - с.1//file://J:/newsA.htm. 2003.
4. См.: Ильинский И.М. О терроре и терроризме // Между будущим и прошлым. - М., - С. 239, 242.